

Aleš Flídr – Jan Jílek – Jan Kysela – David Parma –
Antonín Přichystal – Josef Šuba – František Trampota

Kamenná plastika lidské hlavy od Hustopečí u Brna

Úvod

V roce 1975 bylo vydáno stavební povolení na stavbu úseku dálnice D2 Blučina–Hustopeče. V rámci archeologické památkové péče však této stavbě žádná významná pozornost věnována nebyla, v důsledku čehož je v tomto úseku dálnice dle Státního archeologického seznamu známa pouze jediná archeologická lokalita, identifikovaná již v 19. století. Způsob nakládání s archeologickými nálezy v sedmdesátých letech 20. století ilustruje i náhodný nález, o kterém článek pojednává.



Obr. 1: Pohled na kamennou plastiku
en face, příčný a podélný řez
(foto František Trampota)

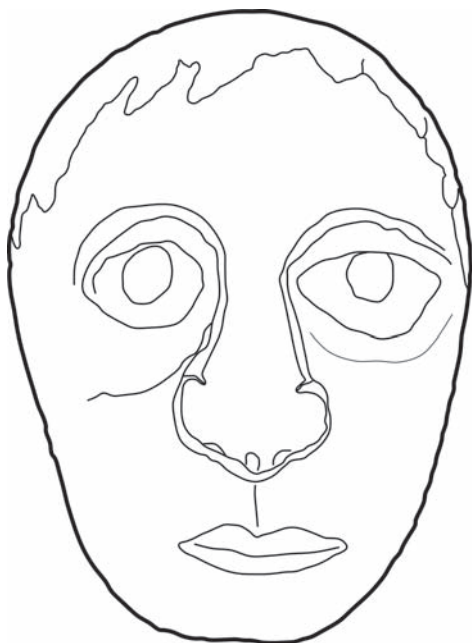
Na podzim 2016 kontaktovala pracovníky Regionálního muzea v Mikulově majitelka kamenné plastiky lidské hlavy nalezené na stavbě zmíněného dálničního úseku s nabídkou předání tohoto artefaktu do sbírek muzea. Podle informací paní majitelky zde byla plastika nalezena mezi lety 1972 a 1975, nejpravděpodobněji v roce 1973. Dle záznamů Ředitelství silnic a dálnic ČR (www.ceskedalnice.cz) však stavba tohoto úseku začala až v roce 1975. Na dálnici pracoval otec majitelky plastiky, tehdy již v důchodu, jako pomocná síla při vyměřování stavby. Osobně přítomen nálezu nebyl, kamenná plastika mu byla předána poté, co ji stavební dělníci vyzvedli na blíže neupřesněném místě a kvapně odvezli, aby nebudila pozornost a nezpůsobila zdržení prací. Stavby dálnice se údajně neúčastnil téměř nikdo z Hustopečů, nelze proto předpokládat, že by bylo možné osobu, která byla nálezu přítomna, ještě najít.

Plastika poté sloužila jako zahradní dekorace, nejprve v Hustopečích, pak v Českých Budějovicích, kam se paní majitelka přestěhovala. V souvislosti s jejím návratem do Hustopeč se vrátila zpět také plastika; zde však již nenašla předchozí uplatnění a vzhledem k tomu, že reálně hrozilo poškození plastiky, rozhodla se ji majitelka věnovat muzeu.

Popis artefaktu

Plastika o hmotnosti 202 kg má rozměry 70 cm na výšku, maximálně 50 cm na šířku a maximálně 36 cm na délku. Obrys hlavy (obr. 1; 2) je přibližně vejčitý, s maximální šířkou v oblasti očí; přední a zadní strana plastiky je mírně zaoblená. Povrch je převážně hladký, na spodní části zadní strany je část odlomená a nese stopu po recentním mechanickém zásahu, patrně stavebního stroje. V místě, kde by mělo být levé ucho, se nachází v kameni dutina, jedná se nejspíše o přírodní výtvor.

Kámen je opracován pouze v ploše obličejové části, která tvoří většinu přední strany, ne však celou – okraje přední části kamene vyhlazeny nejsou. Vyhlazené části



Obr. 2: Kresbny přepis plastiky
(kresba František Trampota)



Obr. 3: Zobrazení oblasti ve tváři plastiky s výraznými stopami po opracování kamene (tečkované)

kamene tvoří spojnicí mezi vlasovou linií, vnějšími okraji očí a tváří a omezeně je kámen opracován v úzkém pruhu pod rty. Na samotném díle jsou vidět dvě formy opracování. Zatímco v horní části obličeje (vlasy, čelo, nos) nejsou makroskopicky viditelné žádné stopy, z nichž by šla vyčíst charakteristika plošného opracování, v oblasti mezi levým okem a rty jsou naopak snadno identifikovatelné pracovní stopy, a to ve formě podélných rýh a drobných důlků (obr. 3).

Formou rytých linií jsou naznačeny hranice mezi rty a horní ret, rytá linie udává tvar očí a vykresluje oční duhovky, dále je také zvýrazněna svrchní hranice nosních křídel. Pomocí drobných důlků jsou naznačeny nosní dírky, navíc je vyhlouben i drobný důlek na špičce nosu. Pravá líce je plasticky mnohem výraznější než levá, lze předpokládat, že zde autor využil přírodního tvaru kamene. Je to jediná výrazná asymetrie, která se na plastice nachází.

V případě této plastiky lze mluvit o určitém bas-relieфу aplikovaném na přírodní útvar, jehož forma se patrně také stala předlohou motivu. S ohledem na dvě techniky provedení panují určité pochybnosti ohledně jednofázové produkce plastiky.

Artefakt je uložen v Regionálním muzeu v Mikulově pod inventárním číslem A 86222.

Surovina (Antonín Přichystal)

Surovina artefaktu mohla být zkoumána pouze s pomocí přenosného stereomikroskopu. Kamenná hlava je zhotovena z jemnozrnného, nažloutle šedého pískovce třetihorního stáří. Hornina reaguje se zředěnou HCl, což dokazuje přítomnost kalcitového tmelu. Nápadná je přítomnost drobných lupínků světlé slídy (muskovitu), glaukonit nebyl pozorován. Magnetická susceptibilita, měřená pomocí přístroje ZH instruments SM 30, ukázala velmi nízké hodnoty kolísající v rozmezí $0,077 - 0,096 \times 10^{-3}$ SI jednotek.

Z geologického hlediska se Hustopeče a jejich okolí nacházejí uprostřed ždánické příkrovové jednotky karpatského flyšového pásma. Konkrétně se jedná o ždánicko-hustopečské souvrství (svrchní oligocén až eger), jehož součástí je psamitická facie - ždánický pískovec. Ten je charakterizován jako žlutavě šedě zvětrávající světlá hornina, slídnatá a vápnitá. Mikrofosilie jsou v celém souvrství zjišťovány jen vzácně (STRÁNÍK - MENČÍK - ELIÁŠ - ADÁMEK 1993).

Z popisu suroviny kamenné hlavy je zřejmé, že použitá hornina svými znaky odpovídá pískovcové facii ze ždánicko-hustopečského souvrství, je tedy v podstatě lokálního původu.

Analýza plastiky

Kamenné plastiky zobrazující lidské postavy či jejich části jsou známy již ze společnosti mladého paleolitu (například Willendorf, Galgenberg, Petřkovice), akeramického neolitu (Göbekli Tepe) nebo mezolitu (Lepenski Vir). Ve střední Evropě v zemědělském pravěku však nemáme žádnou předlohu pro zobrazení člověka, která by odpovídala danému stylu, materiálu a zejména ne rozměrům předmětné plastiky. Nález byl učiněn bez jakékoliv dokumentace okolností a neexistuje možnost jeho absolutního datování. Obracíme se proto na archeologické a uměnovědné srovnání hustopečského nálezu s výtvarnými charakteristikami plastik v pravěku a dalších obdobích, zejména v průběhu protohistorie, středověku a novověku.

• Mezolit, neolit a eneolit (František Trampota)

Možnosti srovnání nalezené plastiky v kontextu mezolitu, neolitu a eneolitu jsou omezené, čemuž odpovídá i stručnost přehledu. Mezolit na Moravě je zdaleka nejpoznanější

z hlediska těžebních areálů v Krumlovském lese (OLIVA 2015) než z jakéhokoliv jiného ohledu projevů tehdejší lidské společnosti, přičemž výtvarné projevy jsou v tomto regionu prakticky neznámé. Jediným významným dobovým vyjádřením, kde se nabízí srovnání, jsou skulptury vytesané na říčních balvanech v srbském Lepenském Viru (SREJOVIĆ 1972; BORIĆ 2005). Ty časově odpovídají závěru mezolitu v oblasti Železných vrat, kdy se v okolních regionech rozvíjí neolitický způsob života (cca 6300–5500 BC). Zde bylo nalezeno více než 40 skulptur v původních kontextech poblíž trapézovitých domů, případně i v přemístěných polohách. Hmotnost vyřezávaných balvanů se pohybuje v rozmezí od jednoho do více než 50 kg, délka potom v rozmezí 62–90 cm. Zobrazení se zaměřuje na části lidských těl, typicky obličej, které nemají jednoznačný význam, neboť jsou často kombinovány se zoomorfními či ichtyoforními prvky, případně se stylizovanou ornamentikou.

Srovnávat nálezy „balvanového umění“ (boulder art) z Lepenského Viru s předmětnou plastikou by však bylo značně problematické. Jednak z důvodu rozměrů – mezolitické nálezy mají maximálně čtvrtinovou hmotnost, především však s ohledem na výtvarné pojetí – plastiky z Lepenského Viru představují interpretaci prolnutí lidských a zvířecích prvků s důrazem na určitou abstrakci, plastika od Hustopečí odkazuje na snahu o realistické zobrazení lidského obličej.

V rámci neolitu střední Evropy je dochované zobrazení člověka poměrně časté, ve všech případech se prakticky jedná o keramické nálezy – volná nebo aplikovaná plastika na keramických nádobách, případně jsou známy nádoby, na jejichž stěnách jsou vypíchané či ryté stylizované lidské postavy. Kamenné skulptury se zde nevyskytují, stejně tak nebyly zaznamenány ani pokusy o realistické zobrazení lidského obličej na jiných materiálech.

V eneolitu je potom zřejmý kvantitativní úbytek výskytu antropomorfní plastiky; zobrazení bývají často výrazně stylizovaná (PODBORSKÝ 1993, 201; ŠMÍD 2017, 188). Výhradním použitým materiálem je keramika.

• Doba bronzová (David Parma)

Je vcelku jednoduché vyloučit stylové zařazení artefaktu do doby bronzové, neboť kamenné antropomorfní plastiky se v tomto období ve střední Evropě severně od Alp nevyskytují, a to bez výjimek. Pro období doby bronzové je v českých zemích i širším okolí typické používání řady variací schematických geometrických výzdob na široké škále povrchů, od keramiky po kov a nepochybně i textil a dřevo, oproti tomu figurální výzdoba se objevuje jen velmi vzácně. Ve starší době bronzové ji známe ve formě silně stylizovaných postav, které jsou prováděny vhloubenou výzdobou na prestižní kovové šperky (naposledy například JELÍNEK – VALENT 2019), v mladší době bronzové se pak objevují i jednotlivé drobné keramické figurky (dosud jsou známy z ČR tři kusy, a to z Kroměříže-Hradiska, Otrokovic-Kvítkovic a Velimi; obecně k problematice v regionu BÁTORA – BAČA 2020). Ty jsou ovšem materiálem, velikostí i stylově diametrálně odlišné od plastiky z Hustopečí, neboť jde o hrubě ztvárněné kompletní mužské postavy. Monumentální umění se objevuje v jihoalpské oblasti zejména v závěru eneolitu a na počátku doby bronzové, jde ovšem o stély či menhiry zdobené silně schematizovanou výzdobou korespondující částečně se současnými skalními kresbami (například DE SAULIEU 2013), nejde tedy ani tak o plastiky, jako spíše o dvourozměrnou výzdobu aplikovanou na upravený kámen. Jediným posledním okruhem figurálního umění doby bronzové, jemuž je hojně věnována pozornost, je drobná kovová plastika, ta ovšem z našeho území dosud vůbec známa není a z obecného hlediska jde o kategorii výrazně stylově odlišnou, pro niž je typická vysoká míra stylizace a opět, jako ostatně u všech výše popsaných, zobrazení celého těla.

V souvislosti s kamennou hlavou z Hustopečí může být ovšem relevantní zjištění učiněné při záchranném výzkumu v poloze Blučina – Pastvíska (PARMA 2014) poblíže dnešního dálničního sjezdu Blučina. Z nivních sedimentů zde vystupuje písečné návrší s bohatým polykulturním osídlením (přehledně cit.), přičemž zejména zásobní jámy z mladší doby bronzové byly často natolik hluboké, že v písku odhalovaly jednotlivé volné balvany bizarních tvarů zřetelně omlété vodou, hrubou formou i velikostí analogické výše

popsanému kusu. Je evidentní, že musely být při hloubení zásobních jam v pravěku zčásti respektovány a také vyzvedávány, o čemž svědčí menší kusy v zásypech objektů. Výskyt vhodné „suroviny“ pro výrobu plastiky v okolí Hustopečí je tedy vzhledem k analogické geologické stavbě obou oblastí zcela reálný a mohla být získána jak mechanizací (při stavbě dálnice), tak i ručním výkopem (před stavbou) v nevelké hloubce.

• Doba halštatská a laténská (Jan Kysela)

Kamenná skulptura rozhodně nepatří k charakteristickým projevům zaalpské, natož střeoevropské doby železné. Ze zjevných „mšecko-žehrovických důvodů“ však nelze toto období v našem prostředí z diskuse vyloučit.

Kamenná skulptura se v době železné objevuje ve dvou momentech – jednak v pozdní době halštatské a rané době laténské, jednak v průběhu mladší až pozdní doby laténské. V obou případech je zastoupena stěží desítkou kusů či jejich nevelkých a velmi soudržných skupin roztroušených od Galie po střední Evropu. V následujícím pomíneme jižní Galii, svázanou sice s jevy zaalpské Evropy více než by bylo lze očekávat, přesto však fungující ve zcela svébytné stylové tradici, a pro srovnání se budeme obracet do prostoru mezi atlantským pobřežím a střední Evropou, osídleného nositeli halštatské a laténské kultury.

Skulptura rané doby železné (FREY 2002; 87A-031) se ve střední Evropě soustřeďuje především v oblasti jižního Německa. Obecně známými příklady jsou sochy postav v životní velikosti z Hirschlandenu (pozdní doba halštatská) a Glaubergu (raná doba laténská), v Heidelbergu chovaný fragment hlavy korunované „dvojicí rybích měchýřů“/„listovou korunou“ či čtyřstěnný cippus z Pfalzfeldu s reliéfní výzdobou opět charakteristicky rané laténské hlavy s listovou korunou uprostřed dobře organizované zmeti esovitých ornamentů. Z východní Francie lze pro toto období uvést příklad dvou mírně podživotních sedících postav z Vix. Všem těmto příkladům je vlastní do značné míry totožný přístup – zobrazení mají pevnou a přísnou (jakkoliv ne anatomicky realistickou) vnitřní strukturu, anatomické detaily jsou redukovány na nezbytné minimum, popřípadě (u zobrazení rané laténské spíše než u staršího hirschlandenského) podány v charakteristické stylizaci raného stylu a doplněny o pečlivě propracované předměty odkazující na status vyobrazeného (Hirschlanden, Glauberg, Vix).

V mladší době železné je nejzjevnějším předmětem ke srovnání opuková hlava z Mšeckých Žehrovic, datovaná na základě stylové analýzy snad do závěru třetího století př. Kr. (MEGAW – MEGAW 1998; VENCLOVÁ 2018). Další kamenné hlavy z českých pozdně laténských lokalit jsou problematické: u pískovcové hlavy z hradiště nad Závistí (JANSOVÁ 1966; naposled CIHLA – TREFNÝ – DRDA – HRADIL – HRADILOVÁ 2017), nalezené mimo spolehlivý archeologický kontext, až nedávný traseologický rozbor vyloučil, že by se jednalo o moderní padělek. Zůstává však nejisté, do kterého z mnoha období osídlení lokality ji nejspíše datovat – raná i pozdní doba železná zůstávají možnými variantami; datace po roce 500 po Kr. navržená (CIHLA – TREFNÝ – DRDA – HRADIL – HRADILOVÁ 2017) na základě techniky (údajně) použité k (údajnému) zlacení povrchu skulptury není vyloučena, stojí však na řadě nepřímých důkazů a hypotéz. Zcela nejisté je datování (a dle mého názoru i určení) domnělého fragmentu ucha z dláždění cesty nejstaršího opidálního horizontu (JANSOVÁ 1983). Posledním kusem, který je třeba vzít v potaz, je křemenový valoun objevený v osmdesátých letech na oppidu České Lhotice (PRINC 1986). Při nejlepší snaze neshledávám v předmětu dvoulicí hlavu ianovitou, kterou v ní viděl Milan Princ, přesto se nedomnívám, že je nezbytné zpochybnit její interpretaci jako skulptury (DANIELISOVÁ 2010, 62, tab. 14). Předmět je možná primitivní a neumný, snaha upravit valoun do podoby lidské tváře je však zjevná. Z hlediska stylového se všechny tři (mírně podživotní) hlavy navzájem liší: proti žehrovické dokonale kontrolované geometrické abstrakci stojí závistický nadšený primitivismus, zjevně neukotvený v žádné výtvarné tradici, a lhotická výtvarná a do jisté míry i technická bezradnost.

Tento nevelký soubor střeoevropský lze doplnit dvěma – do značné míry příbuznými – skupinami skulptury ze západu keltského světa, jednak z Bretaně (s klíčovou

lokalitou Paule), jednak ze střední Galie zhruba mezi tokem Loiry a Centrálním masivem (MÉNEZ – GIOT – LAUBENHEIMER – LE GOFF – VENDRIES 1999; dále viz například GOMEZ DE SOTO – MILCENT 2002; COULON – KRAUSZ 2013). Vesměs se jedná o podživotní hermovky (pilíře s lidskou hlavou) nebo podživotní sochy celých postav zobrazených v tureckém sedu a vzájemně rozlišených především prostřednictvím různých atributů – jakákoliv snaha o individualizaci zcela chybí. Stylově jsou obě skupiny poměrně soudržné – svůj námět zobrazují prostřednictvím (trochu neukázněně) stereometrických prvků poskládaných s jistým smyslem pro symetrii a lad, anatomické detaily jsou opět potlačeny nebo zobrazeny ornamentálně spíše než realisticky. Jedná se vlastně o jakousi zhrublou obdobu stylu hlavy z Mšeckých Žehrovic.

Co z tohoto rychlého přeletu nad kamennou skulpturou evropské doby železné vyplývá pro vyhodnocení hlavy z Hustopečič? Žádné dobré zprávy... Kamenná simulacra rané i mladší doby železné se navzájem v mnohém různí, lze však rozpoznat několik společných rysů, které je jednoznačně odlišují od studovaného předmětu. Zaprvé: i sebmementálněji sochařská díla doby železné (celé postavy jihoněmecké rané doby železné) dosahují nanejvýš životní velikosti, zpravidla jsou podživotní až miniaturní (např. výška soch, spíše figurek, z Paule se pohybuje kolem 30–40 cm). Několikanásobně nadživotní hustopečský balvan do této společnosti očividně nezapadá. Zadruhé: plastika doby železné se sice různí z hlediska provedení, bezvýhradně však platí, že autoři usilovali o vytvoření děl trojrozměrných, tj. výchozí blok kamene chápali jako surovinu, z níž vysvobozují výsledný obraz. Hustopečská hlava naopak zůstává prostě balvanem – rysy tváře jsou vyryty *do jeho povrchu*, modelace se omezuje na přibližné upravení výchozího tvaru balvanu. V neposlední řadě se studovaná plastika od skulptury doby železné zásadně liší z hlediska stylového: sochám evropské rané či mladší doby železné je bez ohledu na jejich řemeslnou kvalitu vlastní totožný výtvarný přístup, kdy je postava skládána z jednotlivých prvků, zredukovaných na základní geometrický či stereometrický tvar či přímo na ornamentální prvek, zasazený do geometrické struktury díla. Pokud je rezignováno i na tento postup, jsou detaily ignorovány úplně nebo jsou neuspořádaně naznačeny v plavné „nestruktuře“ postavy (například oči jsou typicky naznačeny jen prostými kruhovými důlky). Halštatské i laténské kamenné skulptuře je zcela cizí dětinský styl hustopečské hlavy, v němž jsou detaily (prameny vlasů, oční víčka a zorničky, chřípí, tvar rtů a žlábek v horním rtu) naznačeny v urputném a od počátku k neúspěchu odsouzeném pokusu o realistické vyobrazení, plavou přitom ale ve vzduchoprázdnu a navzájem o sobě nevědí.

• Doba římská (Jan Jílek)

Objev hustopečské hlavy s ohledem na nálezové okolnosti pravděpodobně představuje jeden z dalších otazníků moravské archeologie. V rámci komplexního zhodnocení se však nemůžeme zcela vyhnout srovnání s díly římského provinciálního sochařství, jakkoliv tato komparace poslouží k vyvrácení římského původu plastiky.

U popisovaného kusu je především zářející technika díla, které je vytvořeno opracováním pískovcového balvanu místního původu. Z formálně popisného hlediska lze památku označit jako jednopohledovou, neboť zadní strana postrádá detaily účesu. Pro tento typ umělecké produkce je charakteristické umístění například v rámci členěných fasád římské architektury, případně situování v rámci zahradních dekorací. Oba výše zmíněné postupy vylučovaly možnost nahlížení na sochařská díla jinak než pouze frontálně. U hustopečské památky je však překvapující absence krční partie. S ohledem na tyto morfologické nesrovnalosti je otázkou i funkce díla, respektive jeho původně zamýšlený kontext.

Ve srovnání s provinciální soukromou i oficiální císařskou produkcí kontrastuje ploché ztvárnění obličejových partií (srv. ZENKER 1983, Taf. 25:2–6; SZIRMAI 1991, 273–274, Fig. 1–11; BERNÁT a kol. 2011, 211–212).

Klíčovým konstatováním pro vyloučení římsko-provinciálního původu je i nesourodost ztvárnění účesu a očí. Zatímco účes by svým charakterem velmi vzdáleně a s jistou

mírou nadsázky mohl připomenout formování pramínků vlasů v období časného principátu, podoba očí s těžkými víčky a s naznačenými duhovkami by opět s nadsázkou ukazovala spíše k období vrcholného principátu, tedy nejdříve do doby hadrianovské. V rámci římského sochařství je neobvyklé ztvárnění horního rtu s výraznou rytou linií a rovněž jeho zdůrazněné srdčité vykrojení. Samotná ústa jsou pak formována ploše, což je rovněž netypické, podobně jako absence naznačení brady.

Otázkou zůstává také námět vyobrazení. Postrádáme zde jakékoliv atributy a znaky, které by alespoň poukázaly na směr možného určení. I tato skutečnost je pro římské umění spíše nezvyklá (k hlavním znakům viz přehledně ZANKER 2007).

Všechny výše uvedené znaky ukazují k recentnímu původu díla, jehož vznik je snad nutné hledat v období novověku a v tematické skupině lidového kamenosochařství.

• Středověk a novověk (Aleš Flidr)

Kamenná plastika hlavy patří mezi artefakty, jejichž objev vyvolává více nejednoznačných otázek než jasných odpovědí. Je velká škoda, že neznáme náleзовé okolnosti uvedené skulptury, přesto ale i informace, že byla objevena mimo obydlenou oblast, má zřejmě svůj význam pro naše úvahy nad původem či stářím sochařského díla. Avšak na základě kamenicky provedené práce, tedy projevu určitého stylu či formy, nelze skulpturu jednoznačně zařadit do středověkého či novověkého období. Kamenická výzdoba hustopečského kamene je velmi plochá, ale především v jednotlivých částech značně nevyrovnaná. Oči jsou naznačeny jednoduše rytou linií, nos a ústa jsou sice provedeny plastičtěji, avšak s naivním pohledem na tyto části lidského obličje. Nejpokročileji je naznačena úprava vlasů – s takto koncipovaným provedením jednotlivých pramenů se lze setkat buď v antickém sochařství, nebo naopak až v moderní době.

Proti zařazení kamenné hlavy do období středověku mluví už jen velikost skulptury, její velké rozměry neodpovídají zpodobnění žádných z nebeských, pozemských či pekelných postav, jimiž byly tehdy ozdobeny fasády staveb či interiéry kostelů a hradů. Jednoduchostí provedení se nejvíce přibližuje románské skulptuře, leč ani v tomto směru nelze nalézt na Moravě či v okolních zemích analogie. Masky z románských portálů či fasád mají téměř vždy vypoulené oči, ostře řezaný nos a jednoduše provedená ústa, ať už v jednoduché linii, nebo jako okrouhle naznačený otvor. Vlasy jsou buď geometricky stylizované, nebo nejsou zobrazeny vůbec – v našem prostředí se ke srovnání nabízí například hlava mnicha z Louky u Znojma, okolo roku 1200, nebo figury nalézající se na portálech či v severní apsidě bývalé klášterní baziliky v Třebíči, po roce 1226.

S kvalitnějšími provedeními hlavami románského či raně gotického sochařství nemá skulptura z Hustopečí již žádnou spojitost, srovnat lze s reliéfem tří králů z Olomouce, okolo roku 1130 (HRBÁČOVÁ 2009, 70–72), nebo s hlavou královny ze Znojma, 1270–1280 (PULKRÁBEK 2001), vrcholně gotickému sochařství se pak zcela vymyká. A ani v období závěru gotiky a rané renesance, kdy se v rámci takzvané románské renesance znovu objevují primitivně provedené masky či obličje, nelze nalézt obdobný příklad, jak co do velikosti, tak do práce sochaře – srovnej například masky na vstupech do areálu kostela v Kájově, 1485–1490 (LAVIČKA 2013, 202, 206), sochy Panny Marie a sv. Jana Evangelisty z křížové chodby strakonického hradu, počátek 16. století, či reliéf Ukřižování na kostele v Uničově, 1521.

Posunem do raného novověku narazíme sice na analogie, co se týče velikosti skulptury, ale nikoliv kvality provedení. Obdobné hlavy dodnes zdobí některé renesanční a především manýristické či barokní zahrady, a to v podobě různých maskaronů nebo hlav divokých mužů nebo chthonických božstev. Tyto jsou však dílem školených řemeslníků či umělců a jako celek odpovídají tvarosloví dané epochy. Různá zpodobnění lidského obličje či masek pokračují jako součást přírodních scénérií v romantických zahradách či ve volné krajině i v 19. století, ale opět jde s převahou o tvorbu zkušených sochařů. Pravděpodobně nejnámější jsou Čertovy hlavy u Liběchova či hlavy u jeskyně Harfenice na Mělnicku od Václava Levého, a to z let 1841–1846 (PETRASOVÁ – LORENZOVÁ 2001, 289–291). Vedle toho se však v této době začíná objevovat lidová tvořivost, tedy práce

akademicky neškolených jedinců, jež vrcholí v minulém století a kterou dnes nazýváme spontánním uměním, též naivní tvorbou nebo jako art brut.

Velmi známým spontánním tvůrcem je v moravském prostředí Stanislav Rolínek (1902–1931), který vedle areálu Jeskyně blanických rytířů v Rudce u Kunštátu taktéž vytvořil do skalních výstupů Velkého Chlumu nad Bořitovem okolo roku 1927 husitské bojovníky a skupinu velmi jednoduše provedených hlav. Lidská hlava či tvář byla velmi častým námětem naivních umělců, asi největší soubor zanechal Václav Kudera z Nového Bydžova (1895–1987). Je tedy možné, že i hlava z Hustopečí je výsledkem práce nikterak školeného jedince, který si pomocí náhodně nalezeného velkého pískovcového valounu romanticky vyzdobil vinici či sklípek v okolí uvedeného vinařského městečka. Vzdáleným příkladem obdobného působení umělce čistého srdce, jak bývají někdy naivní tvůrci nazýváni, jsou polychromované reliéfy v Malovaném sklepě v Šatově a v Sedlešovickém sklepě, jež vytvořil po roce 1934 Maxmilián Appeltauer (vše KONEČNÝ – KADLČÁK 2016, 96–105, 142–159, 170–191). Na hustopečské soulptuře mohlo zapracovat i více jedinců, čemuž by odpovídala různorodá kvalita kamenického opracování. Hlava tak byla vytvořena někdy ve druhé polovině 19. století, nebo spíše v první polovině minulého věku, a byla ukryta či zapomenuta v souvislosti s obměnou téměř všech obyvatel Hustopečí po druhé světové válce. A až teprve bagr v rámci výstavby dálnice ji vynesl znovu na světlo světa.

• Etnografický pohled (Josef Šuba)

Nejstarší památky lidového kamenosochařství na jižní Moravě pocházejí ze druhé poloviny 18. století a období jejich vzniku zde bývá obvykle ohraničeno koncem 19. století. Jejich tvůrci se většinou živilí řemeslem, často pracovali jako kameníci, především to však byli neškolení samouci, obdaření jistým uměleckým nadáním. Tito venkovští sochaři tvořili zejména díla s náboženskými motivy, pro něž nacházeli inspiraci například v sochách z poutních míst nebo v dílech barokních umělců. V jejich tvorbě tak převažovaly mariánské výjevy, sochy oblíbených světců nebo kamenné kříže (JEŘÁBEK – BROUČEK 2007, 350–351). S několika památkami tohoto typu se lze setkat i na Břeclavsku, přičemž jako příklad lze uvést sochu sv. Jana Nepomuckého v Tvrdomicích nebo barokní kamenný kříž z roku 1772, stojící nedaleko Jevišovky.

Z výše uvedeného je tedy zřejmé, že v prostředí tradiční lidové kultury vznikala v uplynulých staletích zcela odlišná díla, než je hustopečská kamenná hlava. Pro ni neexistuje v lidovém prostředí jižní Moravy žádná analogie a lze předpokládat, že se nejedná o dílo žádného ze zdejších lidových sochařů. Nelze ovšem zcela vyloučit možnost, že v případě hustopečské hlavy jde o zcela ojedinělý, čistě amatérský pokus jedince zaujatého tvarem kamene, do něhož pro vlastní potěšení vyryl části lidského obličej. Nejednalo by se tak o dílo určené pro prezentaci ve veřejném prostoru, ale spíše o výzdobu vlastní předzahrádky či v případě vinorodého kraje v okolí Hustopečí o dekoraci prostoru před vlastním vinným sklepem. U takových sochařů-solitérů je však jejich identifikace, pochopení motivace vzniku díla či jeho zařazení do kontextu lidového kamenosochařství pro nedostatek informací značně obtížné.

Archeologická situace v okolí dálnice D2 v úseku Blučina–Hustopeče

Na problematiku původu kamenné hlavy je možno dále nahlédnout z hlediska již známých archeologických lokalit, které byly objeveny v těsné blízkosti dálnice, čímž rozumíme nižší stovky metrů na každou stranu. Souhrn známých lokalit je vyjádřen v tabulce (tab. 1) a dále na obr. 4. Jistý smysl má i rozlišení v zobrazení vedení dálnice D2 na náspech a v zářezích, přičemž by mělo platit, že je pravděpodobnější, že plastika byla nalezena spíše tam, kde byl terén odstraněn bagrem, než tam, kde byl navezený.

Největší koncentrace archeologických lokalit se nachází v okolí obou předmětných dálničních nájezdů. Zda je tato situace podmíněna vyšší stavební aktivitou v okolí, či

shodnými geomorfologickými předpoklady jak pro zakládání sídlišť v minulosti, tak pro stavbu rozsáhlé dopravní struktury, nelze jednoznačně rozhodnout.

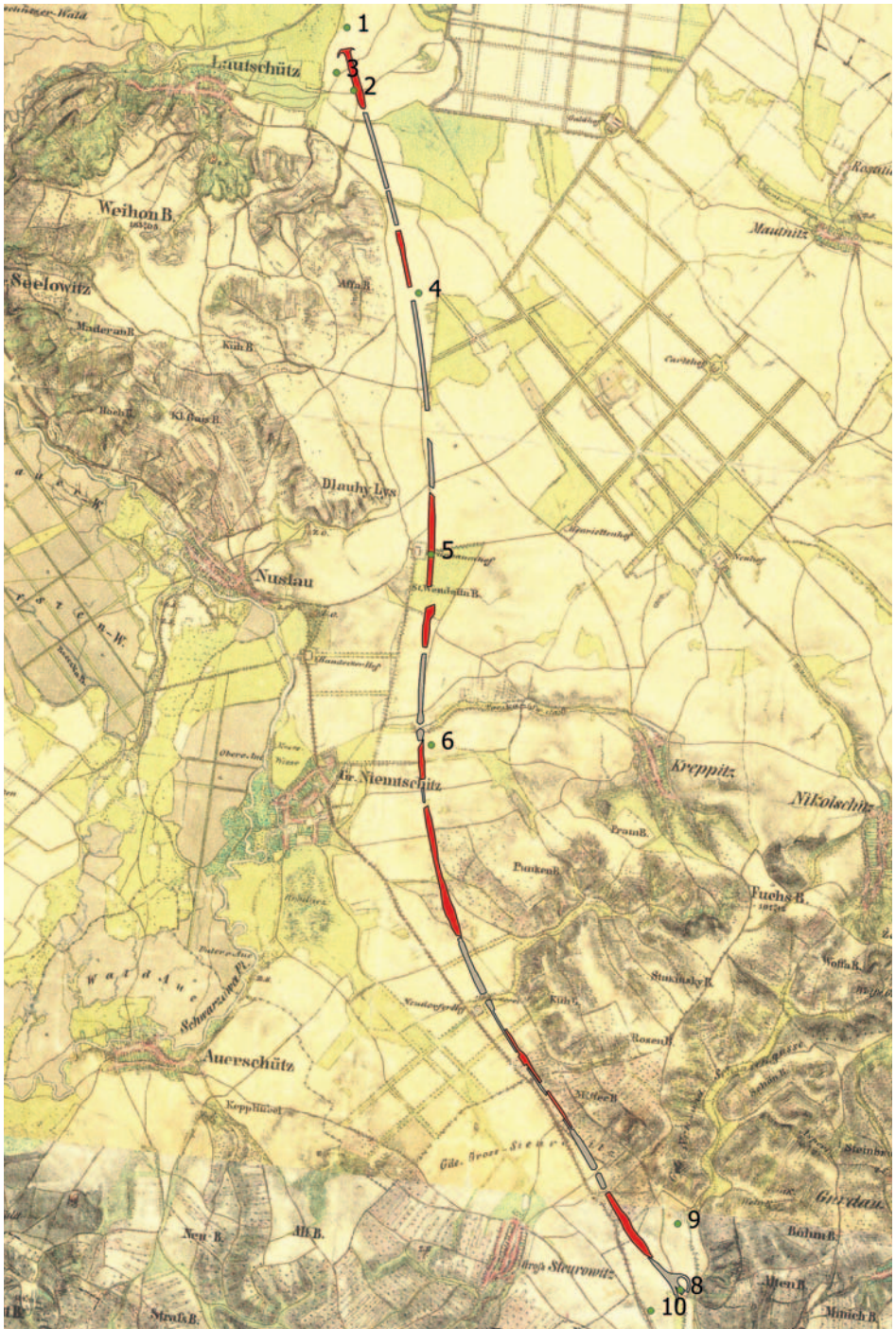
Z hlediska oblasti, kterou dálniční úsek prochází, lze konstatovat, že zde jak v současné době, tak i v 19. století (doloženo na základě II. a III. vojenského mapování) cesta prochází především polní krajinou, bez výrazné přítomnosti zástaveb, které by v novověku představovaly spojitost s vyšší koncentrací lidských aktivit. Jedinou výjimku tvoří v okolí Velkých Němčic zemědělské dvory Zelenák (Grünbaumhof) a Nová Ves (Neudorfer Hof), v jejichž těsné blízkosti dálnice prochází. Je spíše nepravděpodobné, že by kamenná plastika o hmotnosti více než 200 kg byla do této oblasti transportována za účelem dekorace lidského sídla či vinného sklepa, neboť se zde takové stavby prakticky nevyskytují. Je rovněž těžko představitelné, jakou roli by v této krajině plastika mohla vůbec hrát.

Celý úsek dálnice protíná pouze dva vodní toky, které jsou rovněž důležitým předpokladem sídelních aktivit, zejména v pravěku, nízký počet známých archeologických lokalit tedy nemusí být nutně pouze odrazem nízkého stavu poznání, ale i odrazem polního (dříve spíše stepního) charakteru krajiny.

Z přehledu archeologických lokalit a zastoupených komponent je zřejmé, že výrazněji převažuje mladší zemědělský pravěk a protohistorická období. Nálezy z těchto lokalit ovšem představují standardní inventáře, které nejsou žádným vodítkem, jež by mohlo být prospěšné pro vysvětlení původu kamenné hlavy. Jedinou výjimkou jsou nálezy archeologického výzkumu na polykulturním sídlišti v okolí dálničního nájezdu u Blučiny, kde byl zjištěn výskyt podobných kamenných balvanů ve výplních a na dnech archeologických objektů. Je tedy možné, že z této oblasti mohl pocházet i balvan, který posloužil k vytesání kamenné hlavy. Stylisticky ovšem není kamenná hlava přiřaditelná k žádným archeologickým komponentám v okolí.



Obr. 4: Blučina - Pastviska. Nálezy přírodních balvanů v zahloubených silech z doby bronzové (foto František Trampota)



Obr. 5: Dálnice D2 v úseku Blučina-Hustopeče a archeologické lokality v blízkém okolí. Zárzezy při stavbě dálnice označeny červeně a násypy šedě. Legenda viz tab. 1

Tab. 1: Seznam známých archeologických lokalit v okolí studovaného úseku dálnice D2 s podkladem z Druhého vojenského mapování (1836–1840)

Číslo	ID	S:JTSK (X)	S:JTSK (Y)	Lokalita	Komponenta	Popis	Zdroj
1	27127 (SAS)	-595419	-1175895	Blučina-Za vepřincem/ Spodní Kolberky	ne.vyp., en.snu, laten, rím, rs.hra	Polykulturní sídliště z pravěku a protohistorie. Eneolitický kostrový hrob.	Peškař 1960; Peškař 1966; Salaš 1984; Kazdová – Seběla 1994; Seběla 1999
2		-595349	-1176533	Blučina-Horní Kolberky	br.unc	Pohřebiště ze starší doby bronzové	Peškař 1972; Tihelka 1953
3		-595525	-1176353	Blučina-Pastvicka	en.zvo, br.unc, br.mj, laten, rím, rs.3	Polykulturní sídliště	Parma 2014
4		-594691	-1178591	Blučina-U bažantnice	pr.zem		Čizmař – Biško 2017
5	31025 (SAS)	-594564	-1181245	Velké Němčice-u dvo- ra Zelchář	br.unc	Nález z rozrušených hrobů před rokem 1882, dále výkopy během první poloviny 20. století	Rzehak 1882; Tihelka 1953
6	P-3421-010052 (AMCR)	-594563	-1183180	Velké Němčice-Podsedky	br.unc		Čizmař 2017b
7				Hustopeče-Wasserstuben	vstred	Pohřebiště z 15. století. Přesná lokalizace není známa, podle katastrálních evidenčních map protíná dálnice D2 polohu „Lehmacker bei der Wasserstuben“, která přibližně odpovídá poloze nálezů na dálnici.	Sejbal 1957
8		-592036	-1188711	Hustopeče-nález na dálnici, Lány	ne.lin, lengye, br.st, laten, rím, novove	Při úpravě pudy při stavbě dálnice bylo SZ od Hustopečů v okolí mimo- úrovňové křížovatky porušeno pravé sídliště. Pan J. Tým ze Sakvic upozornil 8. 3. 1976 na nález Regionálního muzeum v Mikulově. Dne 10. 3. 1976 jsem prohlédl lokalitu a od p. Týma převzal nálezy. Lokalita leží na levém břehu potoka Štinkovky. Azimut z lokality na věž radnice 170°. Vzdálenost od státní silnice 600–800 m. V úseku dálnice, kde byla skryta neúplně ornice, se neztetelně rysuje několik objektů s koncentra- cí mazanice, střepů a zvířecích kostí. Na haldách množství střepů, zvíře- cích kostí. Azimut z lokality na komín za nemocnicí 180° (Josef Unger)	Sbírký Regionálního muzea v Mikulově, přírůstkové číslo 18/77; archiv Regionálního muzea v Mikulově, rukopis Josefa Ungera
9	P-3421-100019 (AMCR)	-592063	-1188041	Hustopeče-Příčky	lengye, en.kan, br.unc	Polykulturní sídliště z pravěku	Čizmař 2017a
10	31106, 31103 (SAS)	-592337	-1188924	Hustopeče-Sibenky	en.snu, br.sd, ha.hor, laten	Sídliště ze střední doby bronzové. Žárové i kostrové hroby z mladého eneolitu a střední doby bronzové. Žárové i kostrové laténské hroby nalezené v areálu Strojní traktorové stanice a kostrové pohřebiště v areálu firmy Agrotec. Hrob ze středověku až novověku.	Parma 2013; Kos 2014; Čizmařova 2019

Diskuze

Ze srovnání uměleckých stylů zobrazení lidských obličejů v průběhu pravěku a pozdějších období vyplývá, že nalezená hlava od Hustopečí poměrně kategoricky neodpovídá žádnému ze známých stylů, a neodpovídá tedy ani žádnému z pojednávaných chronologických úseků. Charakter provedení hlavy nabádá zařadit jej do lidového umění novověku, ale ani zde nenacházíme oporu v žádném směru. Ať už k nálezu došlo na jakémkoliv místě mezi Hustopečemi a Blučinou, byl učiněn v poměrně liduprázdném regionu, alespoň z hlediska několika posledních staletí. To opět kontrastuje s jistou monumentalitou artefaktu, jehož případný transport a manipulace s ním vyžaduje energii několika lidí.

Závěr

Kamenná plastika lidské hlavy, respektive obličeje, která byla provedena na přírodně vytvarovaném oválném kameni lokálního původu, není snadno zařaditelná do žádného předhistorického či historického období. Umělecký styl nemá žádné analogie v lidovém ani profesionálním pojetí. Pochyby zůstávají nad částí technologického provedení levé dolní části obličeje, která nese výrazné stopy kamenické úpravy, zatímco zbylá část obličeje má hladce tvarovaný povrch. Lze pouze shrnout, že finální forma je projevem naivního individuálního stylu. Pískovec coby použitá surovina podléhá ve srovnání s jinými horninami využívanými v sochařství vodní a větrné erozi, případně chemickému poškození kyselými dešti. Takové stopy na plastice však zřejmě nejsou. To svědčí buď o recentním provedení díla, nebo o jeho dlouhodobém uložení ve stabilním prostředí v zemi.

Tento stav poznání je do velké míry zapříčiněn cíleným odstíněním archeologické pátrkové péče na stavbě dálnice D2, které je, doufejme, varovným mementem minulosti.

Literatura

- BÁTORA, J. – BAČA, M. 2020: Pozoruhodná antropomorfná plastika zo sídliska čakanskej kultury v Ludaniciach, časť Mýtňa Nová Ves, in: Doba popolnicových polí a doba haľštatská. Zborník príspevkov z XV. medzinárodnej konferencie Doba popolnicových polí a doba haľštatská. Smolenice 15.–19. október 2018 (ed. V. Mitáš – O. Ožďáni), Nitra, s. 21–33.
- BERNÁT, M. a kol. 2011: Der Tempelbezirk auf dem Pfaffenberg, in: Götterbilder – Menschenbilder. Religion und Kulte in Carnuntum (ed. F. Humer – G. Kremer), St. Pölten, s. 194–217.
- BORIĆ, D. 2005: Body Metamorphosis and Animality. Volatile Bodies and Boulder Artworks from Lepenski Vir, Cambridge Archaeological Journal, roč. 15, č. 1, s. 35–69.
- CIHLA, M. – TREFNÝ, M. – DRDA, P. – HRADIL, D. – HRADILOVÁ, J. 2017: Non-invasive material and traceological research of the stone head from Celtic settlement Závist near Prague, in: Acta artis academica. Painting as a Story 2017. Proceedings of the 6th Interdisciplinary ALMA Conference. 1st–3rd June 2017, Augustinian Abbey, Mendel Square, Brno (ed. J. Hradilová – D. Hradil), Prague, s. 141–147.
- COULON, G. – KRAUSZ, S. 2013: Les statues assises en tailleur d'Argentomagus Indre, in: L'âge du fer en Europe. Mélanges offerts à Olivier Buchsenschutz (ed. S. Krausz a kol.), Bordeaux, s. 537–550.
- ČIŽMÁŘ, I. 2017a: Hustopeče (k. ú. Hustopeče u Brna, okr. Břeclav), Přehled výzkumů, roč. 58, č. 1, s. 207.
- ČIŽMÁŘ, I. 2017b: Velké Němčice (okr. Břeclav), Přehled výzkumů, roč. 58, č. 1, s. 228.
- ČIŽMÁŘ, I. – BÍŠKO, R. 2017: Blučina (okr. Brno-venkov), Přehled výzkumů, roč. 58, č. 1, s. 202.
- DANIELISOVÁ, A. 2010: Oppidum České Lhotice a jeho sídelní zázemí, Praha.

- FREY, O.-H. 2002: Menschen oder Heroen? Die Statuen vom Glauberg und die frühe keltische Grossplastik, in: *Das Rätsel der Kelten vom Glauberg* (ed. H. Baitinger – B. Pinzler), Stuttgart, s. 208–218.
- GOMEZ DE SOTO, J. – MILCENT P.-Y. 2002: La sculpture de l'âge du Fer en France centrale et occidentale, *Documents d'archéologie méridionale*, roč. 25, s. 261–267.
- HRBÁČOVÁ, J. 2009: Jindřich Zdík (1126–1150). Olomoucký biskup uprostřed Evropy, Olomouc.
- JANSOVÁ, L. 1966: Kamenná hlava z keltského oppida nad Závistí, *Archeologické rozhledy*, roč. 18, s. 249–263.
- JANSOVÁ, L. 1983: Dva fragmenty kamenných skulptur ze Závistí, *Památky archeologické*, roč. 74, s. 350–365.
- JELÍNEK, P. – VALENT, D. 2019: Náboženské ikonografie v staršej době bronzovej, *Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia*, roč. 29, s. 47–75.
- JEŘÁBEK, R. – BROUČEK, S. (ed.) 2007: Lidová kultura. *Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Svazek 2: A–N*, Praha.
- KAZDOVÁ, E. – ŠEBELA, L. 1994: Soubor vypíchané keramiky z polohy „Spodní Kolberky“ u Blučiny, *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada E: archeologicko-klasická*, roč. 39, s. 9–29.
- KONEČNÝ, P. – KADLČÁK, Š. 2016: *Atlas spontánního umění*, Praha.
- KOS, P. 2014: Pět nových hrobů horákovské kultury na jižní Moravě, *Studia archaeologica Brunensia*, roč. 19, č. 2, s. 27–43.
- LAVIČKA, R. 2013: Pozdně gotické kostely na rožmberském panství, České Budějovice.
- MEGAW, M. R. – MEGAW, J. V. S. 1998: The stone head from Mšecké Žehrovice. An essay on the human head in Early Celtic Art, in: *Mšecké Žehrovice in Bohemia. Archaeological background to a Celtic hero 3rd–2nd cent. B. C.* (ed. N. Venclová), Sceaux, s. 281–292.
- MÉNEZ, Y. – GIOT, P. R. – LAUBENHEIMER, F. – LE GOFF, E. – VENDRIES, C. 1999: Les sculptures gauloises de Paule (Côtes-d'Armor), *Gallia*, roč. 56, s. 357–414.
- OLIVA, M. 2015: Mezolitická těžba rohovce v Krumlovském lese (jižní Morava) v kontextu neolitizace střední Evropy, *Památky archeologické*, roč. 106, s. 5–42.
- PARMA, D. 2013: Sídlní areály střední a mladší doby bronzové v Hustopečích, *Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia*, roč. 23, s. 197–222.
- PARMA, D. 2014: Blučina (okr. Brno-venkov), *Přehled výzkumů*, roč. 55, č. 1, s. 177 a 193.
- PEŠKAŘ, I. 1960: Sídliště v trati „Spodní Kolberky“ u Blučiny, *Přehled výzkumů*, roč. 4 (1959), s. 86.
- PEŠKAŘ, I. 1966: Výzkum na sídlišti v trati „Spodní Kolberky“ u Blučiny, *Přehled výzkumů*, roč. 10 (1965), s. 50–52.
- PEŠKAŘ, I. 1972: Dva hroby únětické kultury v Blučině (okr. Brno-venkov), *Přehled výzkumů*, roč. 16 (1971), s. 48–49.
- PETRASOVÁ, T. – LORENZOVÁ, H. 2001: Čechy 1840–1860. Sochařství romantického historismu, in: *Dějiny českého výtvarného umění. Díl III: 1780/1890, svazek 1* (ed. T. Petrasová – H. Lorenzová), Praha, s. 282–305.
- PODOBORSKÝ, V. (ed.) 1993: *Pravěké dějiny Moravy*, Brno.
- PRINC, M. 1986: Celtic oppidum at Hradiště by České Lhotice, district Chrudim, in: *Archaeology in Bohemia 1981–1985* (ed. R. Pleiner – J. Hrala), Praha, s. 149–155.
- PULKRÁBEK, J. 2001: Hlava královny ze Znojma, *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada F: uměnovědná*, roč. 45, s. 39–46.
- RZEHAK, A. 1882: Beiträge zur Urgeschichte Mährens, *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, roč. 11, č. 1, s. 180.
- SALAŠ, M. 1984: Záchrané výzkumy prehistorického oddělení Moravského muzea v roce 1982, *Přehled výzkumů*, roč. 27 (1982), s. 75.
- De SAULIEU, G. 2013: Rock carvings and Alpine statue-menhirs, from the Chalcolithic to the Middle Bronze Age. Reflections on social process, in: *The Oxford Handbook of the European Bronze* (ed. H. Fokkens – A. Harding), Oxford, s. 287–306.

- SEJBAL, J. 1957: Moravské denárové mince markraběte Jošta, Numismatický sborník, roč. 4, s. 97.
- SREJOVIĆ, D. 1972: Europe's First Monumental Sculpture. New Discoveries at Lepenski Vir, London.
- STRÁNÍK, Z. – MENČÍK, E. – ELIÁŠ, M. – ADÁMEK, J. 1993: Flyšové pásmo Západních Karpat, autochtonní mesozoikum a paleogén na Moravě a ve Slezsku, in: Geologie Moravy a Slezska (ed. A. Přichystal – V. Obstová – M. Suk), Brno, s. 107–122.
- SZIRMAI, K. 1991: Funeral Portraits in Aquincum, in: 2. Internationales Kolloquium über Probleme des Provinzialrömischen Kunstschaffens (ed. S. Palágyi a kol.), Veszprém, s. 273–278.
- ŠEBELA, L. 1999: The Corded Ware Culture in Moravia and in the adjacent part of Silesia (Catalogue), Brno.
- ŠMÍD, M. 2017: Nálevkovité poháry na Moravě. Pravěk Supplementum, č. 33. Brno.
- TIHELKA, K. 1953: Moravská únětická pohřebiště, Památky archeologické, roč. 44, č. 2, s. 229–329.
- VENCLOVÁ, N. 2018: Hlava z Mšeckých Žehrovic, in: Keltové. Čechy v 8. – 1. století před Kristem (ed. J. Militký – J. Kysela – M. Tisucká), Praha, s. 156–158.
- ZANKER, P. 1983: Provinzielle Kaiserporträts. Zur Rezeption der Selbstdarstellung des Princeps, München.
- ZANKER, P. 2007: Die römische Kunst, München.

Aleš Flídr – Jan Jílek – Jan Kysela – David Parma – Antonín Přichystal –
Josef Šuba – František Trampota

Stone sculpture of a human head from Hustopeče near Brno

The article deals with an unusual find of a stone sculpture of a human head near Hustopeče, South Moravia, Czech Republic. The find took place in 1970's during D2 highway construction without any documentation. The article therefore only deals with archaeological comparison of similar finds. The analysis shows that it is probably an individual naive style, which has no regional or chronological analogue. The context of known local archaeological sites does not present an opportunity to understand the origin of the find, the raw material (sandstone) may have come from the vicinity of the highway ramp near Blučina, where similar, though untreated, boulders were found in archaeological features.